

Islamin perusoppimäärä: kerran vielä, tunteella

Taneli Kukkonen

Jaakko Hämeen-Anttila: *Islamin käsikirja*.
Otava, Helsinki, 2004. 256 s.

Jaakko Hämeen-Anttilan työtahti jaksaa hämmästyttää. Perustutkimusta syntyy siinä, missä kotimaisia yleisesityksiäkin. Haastatteluja annetaan sen, kun vain ehditään, eikä Kuopio vaikuta Qumia kummemmalta paikkakunnal-

ta yleisöluennolle. Erityisen hatunnoston ansaitsee ja on Eino Leino -palkinnon muodossa jo saanutkin kansankielinen käännöstoiminta, joka runsaudessaan ja monipuolisuudessaan saattaa kollegat häpeään. Viimeksi Hämeen-Anttilaa ovat kiittäneet ansiokkaasta tiedonjulkistamistoiminnasta niin valtio kuin Helsingin yliopistokin.

Mutta kai nyt jokaisella rajat jossakin tulevat vastaan? Islamin käsikirja vihjaa, että ainakin yhdellä suunnalla pää on näkyviissä. Kirja tarjoaa tuhdisti tietoa lukijalle, joka ei entuudestaan kirjoittajaa tai islamia tunne. Suomalaisista islam-keskustelua tai Hämeen-Anttilan uraa vähänkin seuranneelle puolestaan syntyy vaikutelma, ettei paperille ole päätynyt tällä kertaa juurikaan uutta. Kirjoittaja lähinnä summaa tietoja, näkökantoja ja selityksiä, jotka on eri yhteyksissä jo moneen kertaan muotoiltu, koeteltu ja hyväksi havaittu.

Eihän tästä millään ilveellä moitetta saa. Harkitulle keskitien summalle on kulttuurikentässä aina käyttöä, semminkin, kun suuren kirjakustantamon koko voima on tällä kertaa valjastettu hankkeen taakse. Käsikirjan neljä painosta puhuvat omaa kieltään. Kysyä silti sopii, olisiko suomalainen lukijakunta valmis jo hieman rohkeampiinkin repäisyihin. Tohtisiko suomalainen islamin asiantuntijakaarti vihdoinkin luottaa siihen, että määrätty asiat voi ottaa annettuna? Ja voisiko vapautuneet voimavarat suunnata niin lukijoiden kuin kirjoittajankin kannalta haastavimpiin kysymyksenasetteluihin?

*

Suomalaisen islam-tiedetuksen kanssa töitä tehneelle arvuuttelu saattaa tuntua ennenaikaiselta. Hämeen-Anttilan edellinen vastaavantyyppinen teos, 11.9.2001 jälkeen kirjoitettu Islamin taskusanakirja syntyi perinpohjaisesta kylläännyttämisestä siihen, että jokaiselle toimittajalle sai puhelimesta ladella aina samat vastaukset samoihin vanhoihin kysymyksiin.

Taskukokoiseen hakuteokseen verrattuna Islamin käsikirja tarjoaa huomattavasti täyteläisemmän lukuelämyksen. Vaikka yksittäisiin opinkohtiin voi suunnistaa sisällysluettelon avulla ja liki jokaisesta kappaleesta kostua umpimähkäisinä poimintoina, kirja on selkeästi tarkoitettu läpi luettavaksi.

Tämäkin teos vastaa tekijän mukaan tiettyyn tarpeeseen. Kirjaseen on määrä tutustuttaa päivänkohtaisista ilmiöistä kipinän saanut lukija nykytilanteen historiallisiin taustoihin. Kun vauhtia haetaan aina Muhammadin sukutaustoihin asti ja sivuja on käytettävissä 250, täytyy tahdin välillä hengästyttää. On tämän vuoksi erityisen ilahduttavaa havaita, että opillisessa ja poliittisessa mielessä ratkaisevat 9. ja 10. vuosisadat saavat riittävästi huomiota. Tämä aineisto on aidosti valaisevaa ja tulee monelle uutena. Tutumpaa maastoa ovat kirjan toinen ja kolmas pääosa, joissa tarkastellaan valikoituja opinkohtia ja

muslimien uskonelämää sekä ”erityistapauksia” – Irania, Irakia, pyhää sotaa, terrorismia.

Hämeen-Anttila esittää tähän päivään kiinnittyviä huomioita ja arvioita tilaisuuden tullen myös matkan varrella. Viisaasti tehty. Tuoreeltaan kirjaan tarttuvan lukijan kiinnostus säilyy. Reunahuomautukset tulevat aikanaan pistämään silmään samalla tavoin, kuin Jussi Aron yhä erinomaiset pohdinnat osoittavat ikänsä tavassa, jolla niissä aika ajoitin viitataan kuuden päivän sotaan, öljykriisiin tai tuolloin vielä tuoreisiin Pyhän maan turistimatkoihin. Mutta tässä ei ole mitään vikaa. Kaikki kirjoittaminen on aikaan sidottua: on ehkä parempikin, että teksti reippaasti sen tunnustaa.

*

Hämeen-Anttila on aina tiedetty sujuvaksi kirjoittajaksi. Islamin käsikirjassa tyyli on hioutunut liki puheenomaiseksi jutusteluksi. Määrätty toisteisuus leimaa proosaa: lempifraasit tulevat tutuiksi, tiettyihin johtoaiheisiin palataan kerran toisensa perästä. Vaikutelma on kuin luentosalista, jossa lukukauden kuluessa tulevat tutuksi niin professorin lempiaiheet kuin oikutkin.

Kirja tarjoaa siten kiintoisan näkökulman siihen, miltä Hämeen-Anttilan luotsaama ’Islamin peruskurssi’ näyttäisi. Helsingin yliopistossa tontti on perinteisesti kuulunut Kaj Öhrnbergille, jonka kyvyt vaikeassa taitolajissa tiedetään velhomaisiksi. Ellei muuta, Islamin käsikirja paljastaa, kuinka syvälle nuoren arabistipolven veriin Öhrnbergin luennot ovat menneet. Pikainen vertailu muistiinpanoihin, jotka tämänkin arvion kirjoittaja on visusti tallettanut ja kaksitoista vuotta tallessa pitänyt, osoittaa, että Hämeen-Anttilan kirja seurailee pitkälti Öhrnbergin kurssin rakennetta, tietoisesti tai sattumalta.

*

Tiukat puitteet huomioiden voi vain hämmästellä, miten moitteetonta jälkeä Islamin käsikirja valtaosin on. Taitava kustannustoimittaja ja tarkat esilukijat ovat työnsä tehneet: kirjasta ei tahdo kaivamallakaan löytyä asiavirheitä tai edes mitään kovin kummallisia painotuksia.

Parin muotoilun kohdalla kulmakarvat kyllä kohoavat. Kun Hämeen-Anttila esimerkiksi valottaa varhaisen muslimiyhteisön vallansiirtomekanismeja ja toteaa, että ”syvällä ytimessään islam on teokraattinen demokratia” (s. 26), tekee mieli kysyä, mitä väitteellä ylipäätään voidaan tarkoitaa. Ei kai ”vanhimpien arvovaltaisten miesten” neuvostosta kansanvaltaa leivota, ainakaan ilman kelpo annosta toiveajat-

telua? Tuskin edes aitoa edustuksellisuutta – tai sitten myös mormonien kirkkojärjestys käy edustuksellisesta kansanvallasta.

Pitää toki paikkansa, että islamissa ”hallitsijan yläpuolella on laki.” Edes neuvoston valitsema Jumalan sijainen maan päällä ei voi kirjoittaa ilmoituksessa annettuja ohjeita uusiksi. Mutta tämä viittaa ennemminkin perustuslailliseen teokratiaan, mistä on vielä pitkä matka erityisen islamilaisen demokratian ideaan. Ajatus on sinänsä mielenkiintoinen ja sitä on käsiteltykin, viimeksi Noah Feldmanin teoksessa *After Jihad*. Mutta näin helpolla ei lukijaa pidä päästää.

Hämeen-Anttila lankeaa amerikkalaisen retoriikan ansaan. Koska demokratia on kaikkien mielestä Hyvä ja Kannatettava Asia, sen nimeen tulee aina ja joka paikassa vanhoa – vaikka sitten tosiseikkoja ja tulkintoja venyttämällä. Hämeen-Anttilalle olisi hyvin riittänyt todeta, että toisin kuin monet aikalaisensa varhainen islamilainen yhteisö sisälsi edustuksellisia elementtejä ja että tämän pohjalta nykymuslimit ovat kehittäneet ajatusta demokraattisen islamin mahdollisuudesta. Miksi väittää, että tämä tulkinta on tosi tavalla, joka oikoo historiaa ja peittää näkyvistä turhan monta ongelmaa?

*

Islam-asiantuntijoiden helmasyntinä ylipäättään tahtoo olla kulttuurin apologetoiksi päätyminen, tahtoen tai tahtomattaan. Vallitsevassa tilanteessa tämän kyllä ymmärtää. Niin kauan, kuin läntiset tiedotusvälineet repivät islamista sensaatiohakuisia ja voittopuoleisesti kielteisiä otsikoita, kokee kulttuuria paremmin tunteva velvollisuudekseen tasapainottaa uutistarjontaa tarjoilemalla valoisia esimerkkejä islamin monista mahdollisuuksista ja arkitodellisuudesta. Onhan islamilainen hengenperintö yli miljardin ihmisen elämässä merkityksellinen ja myönteinen voimavara.

Islamin parhain päin tulkitsemiseksi kohdistuu paineita toiseltakin suunnalta. Kun islamista puhuttaessa määrätietoisesti korostetaan siinä nähtyjä myönteisiä arvoja ja piirteitä – rationaalisia, edistyksellisiä, hengellisesti rikkaita ja oikeudenmukaisuutta korostavia, vaikkapa – voi taustalla olla toive, että nämä saisivat yhä enemmän sijaa myös islamilaisen maailman itseymmärryksessä. Tunnetusti arabimaailmassa on Egyptin nahda-liikkeen päivistä tarkkaan kuunneltu eurooppalaisia arvioita islamista.

Islam on kaikkea tätä, mutta paljon muutaakin. Kuten jokaiseen historialliseen uskonto-

rinteeseen ja merkitykselliseen poliittiseen liikkeeseen, islamiin kätkeytyy niin suuria lupauksia kuin todellisia uhkiakin. Islamin käsikirjan tapaisen keskitietä tavoittelevan esityksen suuren vaarana on se, että se lakaisee näkyvistä aitoja tulkintaeroja ja näkemyksellisiä ristiriitoja aina siellä, missä todetaan, mitä ”islam” – yksikössä ja homogeeniseksi yksiköksi miellettyinä – on tai ei ole.

Hämeen-Anttila ei varmastikaan tätä halua, onhan hän julkaissut sellaisenkin kirjan kuin Islamin monimuotoisuus. Hän muistuttaa mo-
neen otteeseen puhuvansa useimmiten perinteisestä sunnalaisuudesta. Silti muutamaaan kertaan – ja oireellisesti aina kiperien kysymysten kohdalla – ero historiallisen islamin ja kirjoittajan mieltymysten mukaan idealisoidun islamin välillä uhkaa hävitä.

Piire toisinta tavallaan muslimien omaa tapaa puhua perinteestään. Vaikka sunnalaisessa islamissa ei moniselitteisen Koraanin ohella yksiselitteistä uskonnollista auktoriteettia olekaan, on useimmilla muslimeilla tyypillisesti hyvin selkeä käsitys siitä, mitä islamiin kuuluu on ja mitä siihen ei kuulu. Tai ehkä juuri tämän takia: on silmiinpistävää, kuinka usein nämä selkeät ja kirkaat käsitykset sotivat toisiaan vastaan.

Länsimaisen islam-keskustelun seuraavaan vaiheeseen kuuluu olennaisena osana kehittää nykyistä moniulotteisempia tapoja käsitellä näitä ristiriitoja. Ei riitä asiantuntijavoimin todeta, ettei esimerkiksi naisten silpominen kuulu historialliseen islamiin tai että hunnuttautuminen kuuluu, mutta vain naisten omaehtoisena sitoutumisena säädyllyisyyteen. Täytyy myös keksiä keinot, joilla keskustella merkityksellisesti niiden muslimien kanssa, joille ensimmäinen tapa on pyhä, tai jälkimmäinen kauhistus.

Mutta tästähän ei vastuuta voi säilyttää yksin ahkerasti urakoivan professorin harteille. Kun kysymyksiä islamilaisesta kulttuurista esitetään, ratkaisevassa asemassa ovat useimmiten yksittäiset toimittajat, ja Hämeen-Anttila olletikin kokee vastaavansa vain siihen, mitä pystymetsästä (yhä vain) huudellaan.

Silti, ellei kysymyksiä islamia koskien pikku hiljaa aleta muotoilla kunnianhimoisemmin, on vaarassa syntyä käsitys, että sivistyksestä käy, kun vain osaa sujuvasti lasketella Islamin käsikirjan pääkohdat. Ja se olisi vahinko: että nyt käsillä oleva, sulava ja linjakas teos osoittautuisi opintien pääteipiteeksi, ei sen aluksi.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja toimii tutkijana Victorian yliopistossa Kanadassa.